

Endrész Katalin: A könyvtári rendszer, könyvtártípusok

1. A **nemzeti könyvtárak** egy-egy ország leggazdagabb könyvtári gyűjteményei. Ezek az állam által alapított intézmények az adott országra vonatkozó publikációk legfőbb gyűjtő, feltáró és megőrző helyei; felelősek az ország könyvtári hatékony és eredményes működésének elősegítéséért. Napjainkban a világon több mint 160 nemzeti könyvtárat tartanak számon. Katalógusaik tulajdonképpen tartalmazzák az adott ország nemzeti bibliográfiáját is.

Nemzeti könyvtárak a világban: <http://www.ifla.org/II/natlibs.htm>

Európai nemzeti könyvtárak: <http://www.kb.nl/gabriel/index.html>

Több jelentős nemzeti könyvtárban is keres egyidejűleg a Karlsruhe-i egyetem virtuális katalógusa: <http://ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>

Magyarország nemzeti könyvtára az **Országos Széchényi Könyvtár** (www.oszk.hu; Budavári Palota, F épület). Alapjait 1802-ben Széchényi Ferenc rakta le, amikor jelentős gyűjteményét a nemzetnek adományozta.

Feladata a magyar és magyar vonatkozású írott kulturális örökség gyűjtése, feldolgozása, megőrzése és hozzáférhetővé tétele a kéziratos kódexektől a nyomtatott dokumentumokon keresztül az elektronikus kiadványokig. Gyűjtőkörébe tartozik:

1. minden *Magyarországon* megjelent, bármilyen nyelven íródott mű;
2. minden *magyar nyelven* megjelent mű;
3. minden nem magyar nyelven és nem Magyarországon, de *magyar író* által írt mű;
4. végül minden *magyar vonatkozású* nem magyarul és nem Magyarországon megjelent mű.

Ezek alkotják az ún. *Hungarica-gyűjteményt*. A könyvtár teljes állománya eléri a 8 millió dokumentumot, köztük kódexek százai, 32 Corvina, 1700 ősnymtatvány, „rég Magyar könyvek” ezrei; több mint 2 millió a könyvek, 300.000 az időszi kiadványok (újságok és periodikumok) száma, továbbá kéziratok, térképek, képek, metszetek, aprónymtatványok, plakátok, hangzó anyagok, floppy lemezek stb. Gyarapítását a kiadók által beszoigáltatott *kötelespéldányok* biztosítják. A kiadókat utasítás kötelezi arra, hogy a megjelentetett műveikből ingyenes példányokat szoloáltassanak a nemzeti könyvtár részére. Ez a rendszer teszi lehetővé a könyvtár számára, hogy rendelkezésére álljon a magyar kiadványok legteljesebb gyűjteménye. Ennek alapján regisztrálja a magyar nemzeti könyvtermést (Magyar Nemzeti Bibliográfia = MNB), amelyet 1978 óta számítógéppel állít elő, és tájékoztat a külföldi magyar vonatkozású irodalomról, a határainkon túl élő magyar szerzők munkásságáról.

Az OSZK feladatai közé tartozik több ún. központi szoloáltatás is, így pl. kötelespéldányok elosztása, a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés hazai központja, a közkönyvtárak beszerzési tájékoztatása, könyvek és folyóiratok központi katalógusa, központi restauráló laboratórium stb. Állománya csak helyben használható (prézensz).

A nemzeti könyvtárak közvélemény szemében nagyobb presztízsének elsősorban a „nemzeti emlékezet” funkció a magyarázata.

2. A szakkönyvtárakat a 19. században a tudományok specializálódása hozta létre. Egy adott szakterület irodalmát gyűjtik és e szakterület művelőit, kutatóit látják el szakirodalmi információval.

Az országos szakkönyvtárak egy-egy nagyobb átfogó tudományterület hazai szakirodalmát a teljesség igényével, a külföldi szakirodalmat, könyv- és főleg folyóiratanyagot, a számítógépes adatbázisokat válogatva gyűjtik. Országos szakkönyvtárakban készülnek a szakterület hazai és külföldi szakirodalmát regisztráló szakbibliográfiák. Egy részük ma már elektronikus dokumentum formájában jelenik meg; olykor a kettő párhuzamosan él egymás mellett. Gyakran a külföldi szakirodalomról a bibliográfiai adatokon túl szemléket, referátumokat is készítenek. Ezek a szolgáltatások legtöbbször elérhetők a könyvtár honlapjáról.

Közéjük olyan könyvtárak tartoznak, mint

a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (www.mtak.hu),

az Országgyűlési Könyvtár (www.ogyk.hu),

az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (www.opkm.hu),

az Országos Mezőgazdasági Könyvtár (www.omk.hu),

az Országos Idegennyelvű Könyvtár (www.oik.hu),

az Országos Orvostudományi Könyvtár (www.ook.hu) stb.

Szolgáltatásukra a hagyományos formák (helybenolvasás, kölcsönzés, könyvtárközi kölcsönzés, irodalomkutatás) túlsúlya jellemző, de körükben honosodott meg leginkább és legkorábban az idegen (külföldi) adatbázisokból nyújtott információszolgáltatás és az ahhoz kapcsolódó dokumentumszolgáltatás másolatban. Kutatóintézetek, termelőegységek, cégek is tartanak fenn szakkönyvtárat. Ezek az adott munkahely szakirodalmi igényeit elégítik ki, és általában nem nyilvánosak.

3. A felsőoktatási könyvtárak feladata az intézményben folyó oktató és tudományos kutatómunka szakirodalmi ellátása. Gyűjtőköriük alkalmazkodik az egyetemen vagy főiskolán oktató tudományágakhoz, szakterületekhez, állományuk összetétele igen magas színvonalú. Egy részük törekszik a hallgatók, oktatók általános művelődés iránti igényei kielégítésére is.

Legnagyobb jelentőségű az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára: a nagy múltú „Egyetemi Könyvtár” (www.elte.hu).

A Debreceni Egyetem Könyvtára „második” nemzeti könyvtári funkciót is ellát (www.deenk.hu).

Jellemzően hálózatban működnek; a hálózat központja az adott intézmény központi könyvtára; tagjai a kari, a tanszéki, és a kollégiumi könyvtárak.

Az egyetemi könyvtárakban (és az országos szakkönyvtárakban) kezdődött a számítógépes rendszerek alkalmazása az információ keresésében és szolgáltatásában éppúgy, mint saját feltárásuk automatizálása. Jelentős előrelépés az Oktatási Minisztérium által finanszírozott „EISZ”: az Elektronikus Információszolgáltatás biztosítása.

4. A közkönyvtár (korábbi szóhasználattal közművelődési könyvtár) általános gyűjtőköri, többnyire önkormányzati (megyei, városi, községi) fenntartású könyvtár. Elsődleges céljuk a helyi lakosok, vagy azok egy csoportja általános műveltségének emelése.

Az ország nyilvános könyvtári ellátásának, a kulturális infrastruktúra intézményrendszerének gerincét jelentik. Kínálatuk új ismerethordozókkal gyarapszik, egyre inkább *médiatárak* a városi és megyei könyvtárak. A szolgáltatásaik gazdagodnak: a különféle információs technikák bevezetése, a közhasznú lakossági információk, az Internet, a számítógépes adatbázisok hozzáférhetővé tétele, az új információszerzési technikák oktatása stb. elterjedésével a legjobb közkönyvtárak helyi *információs intézményekként* funkcionálnak.

A megyei könyvtárak szakmai módszertani funkciót is ellátnak a megyében. A települések könyvtárai jelentős helytörténeti gyűjtő és feltáró tevékenységet is végeznek.

Méretük igen eltérő, hiszen a megyei könyvtárak több százezer kötetes állományukkal szakkönyvtári funkciókat is elláthatnak, gazdag és színvonalas választékot kínálnak; a kisebb falvak könyvtárai olykor szegényes állománnyal, alig érik el vagy haladják meg a tízezer kötetet.

A gyermekek könyvtári ellátása hagyományosan feladata a közkönyvtáraknak, amely esetenként külön gyermek- és/vagy ifjúsági részlegben, néha önálló gyermekkönyvtárban valósul meg.

A kórházakban ápolottnak helyenként letétet vagy fiókkönyvtárat létesít a helyi könyvtár.

A büntetőintézetekben mindenütt működik közművelődési könyvtár.

A könyvtárak közötti kapcsolat szervezett formája, valódi hálózat nem alakult ki, a megyeszékhely városok párhuzamos ellátási kérdései, a kistelepülések hatékonyabb ellátásának megoldása stb. is rendezésre várnak.

5. Az iskolai könyvtár az általános és középiskolák könyvtára. Gyűjtőkörét az ott folyó oktató-nevelő munka és az iskolai tananyag határozza meg. Feladataik közé tartozik az alapvető könyvtárhasználati ismeretek oktatása.

Egyes könyvtárak több típusba is besorolhatók. A Magyar Testnevelési Egyetem könyvtára felsőoktatási könyvtár és egyben a testnevelés, testkultúra, sport országos szakkönyvtára is. De ide sorolható a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola és a Gyógypedagógiai Főiskola könyvtára is.

Muzeális értékű gyűjteménnyel rendelkezhet egyház, iskola vagy magánszemély is.

A történelmi egyházak jelentős szerepet játszottak a tudomány és oktatás területén a középkor óta. Ezért az egyházi könyvtárak gyűjteményei muzeális értékűek. Pl. A Pannonhalmi Főapátság Könyvtára, a Debreceni Református Nagykönyvtár stb. Történetükről, gyűjteményeikről az Egyházi Könyvtárak Egyesülésének honlapjáról (www.eke.hu) tájékozódhatunk.

A magánkönyvtárak között is voltak muzeális értékű gyűjtemények. Egy részük sajnos elkallódott. Széchényi Ferenc gyűjteménye a nemzeti könyvtárunk, Teleki József gyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Festetics György pedig a Helikon Könyvtár létrejöttét alapozta meg.

Nem minden könyvtár nyilvános. A nyilvános könyvtárak jegyzékét a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma vezeti, a www.nkom.hu honlapon a lista megtekinthető, sőt onnan Interneten közvetlenül elérhetőek a nyilvános könyvtárak weblapjai, katalógusai. Az iskolai könyvtárak általában csak az adott oktatási intézmény dolgozóit és diákjait látják el. Sok muzeális értékű könyvtárat megtekinthetnek a látogatók, de a szolgáltatásait csak külön engedéllyel a kutatók vehetik igénybe. A nem nyilvános könyvtárak dokumentumai indokolt esetben *könyvtárközi kölcsönzés* vagy másolatszolgáltatás útján érhetőek el.

Bármely könyvtárba iratkozunk be, közvetett módon igénybe vesszük más könyvtárak szolgáltatásait is. Használjuk a nemzeti és a szakkönyvtárak bibliográfiát, lelőhelyjegyzékeit, internetes adatbázisait, a megyei és egyéb települési könyvtárak helytörténeti bibliográfiát. Könyvtárközi kölcsönzés vagy másolatkérés útján bármely könyvtárban lévő dokumentumhoz hozzájuthatunk. A lelőhely felderítése és a kölcsönzés lebonyolítása a könyvtáros feladata, de a költségeket gyakran az olvasónak kell vállalnia.

Irodalom:

1. Kiss Jenő: Magyarország könyvtárai.

In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 1997. 7. sz. pp. 3-20.

2. Poprády Géza: Nemzeti könyvtárak a nagyvilágban.

In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 11. évf. 2002. 7. sz. pp. 19-27.